

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ЕДИНИЦ ОБРАЩЕНИЯ

Сапарова Сурайё Бахтиёр кызы, преподаватель
Ургенчского государственного университета

THE PRAGMATIC FUNCTION OF ADDRESS UNITS

Saparova Surayyo Baxtiyor qizi,
Lecturer, Urgench state university

MUROJAAT BIRLIKLARINING PRAGMATIK FUNKSIYASI

Saparova Surayyo Baxtiyor qizi,
Urganch davlat universiteti 'qituvchisi

e-mail:

saparovasurayyo25@gmail.
com

<https://orcid.org/0000-0002-6863-905X>

Аннотация: В статье рассматриваются определения обращений, представленные в мировой, русской и узбекской лингвистике, а также сходства и различия научных работ, посвящённых лексико-семантическому, функциональному, стилистическому, социолингвистическому, лингвокультурологическому и лингвопрагматическому анализу обращений. Кроме того, приведены дополнительные типы классификаций, предложенные для более глубокого освещения прагматических функций хорезмских говоров. На основе лингвопрагматического подхода обращения классифицированы по нескольким критериям и подвергнуты анализу.

Ключевые слова: единицы обращения, обращение к знакомым людям, обращение к незнакомым людям, прагматическая функция, коммуникативная ситуация, социальная роль, лингвопрагматический подход.

Abstract: This article discusses definitions of address units found in global, Russian, and Uzbek linguistics, as well as the similarities and differences between scientific studies that analyze address forms from lexical-semantic, functional, stylistic, sociolinguistic, linguoculturological, and linguopragmatic perspectives. Additionally, it presents new classification types proposed as supplements to the existing models for analyzing the pragmatic functions of the Khorezm dialects. Based on a linguopragmatic approach, the address units are categorized according to several criteria and analyzed accordingly.

Keywords: address units, addressing familiar people, addressing unfamiliar people, pragmatic function, communicative situation, social role, linguopragmatic approach.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mavzuga aloqador jahon, rus va o'zbek tilshunosligida murojaat birliklariga berilgan ta'riflar, murojaat birligi sifatida baholanayotgan birliklarning leksik-semantik, funksional, stilistik, sotsiolingvistik, lingvokulturologik, lingvopragmatik tahlili asosida yaratilgan ilmiy ishlarning o'xshash va farqli tomonlari haqida mushohada yuritilgan. Shuningdek, Xorazm shevalarining pragmatik funksiyasini yoritishda amalda mavjud tasniflarga qo'shimcha tariqasida tasnif turlari keltirilgan. Lingvopragmatik yondashuv asosida bir nechta mezonlarga ajratib, tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: murojaat birliklari, tanish insonlarga murojaat, notanish insonlarga murojaat, pragmatik funksiya, kommunikativ holat, ijtimoiy rol, lingvopragmatik yondashuv.

KIRISH

(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Nutqiy etiket birliklaridan “Murojaat va e'tiborni jalb qilish” vaziyatiga oid birliklarni kuzatadigan

bo'lsak, bu etiket bilan bog'liq birliklarning eng keng va ko'proq tarqalgan shaklidir. Jahon, rus va o'zbek tilshunosligida murojaat birliklari badiiy asarlardan olingan misollar va o'zbek tilining

boshqa tillar bilan qiyosan tahlili asosida undalma va undash birliklari sifatida funksional, leksik-semantik[4], grammatik jihatdan o'rganilgan bo'lib, keyingi yillarda sotsiolingvistik[8], stilistik[6], lingvokulturologik[1], lingvopragmatik[3] tadqiqot ishlari ham olib borilmoqda. Murojaat birliklari lingvopragmatikaning markaziy obyektlaridan biri bo'lib, nutqdagi ijtimoiy munosabatlar tizimini aks ettiradi. Real nutqiy akt jarayonida ifodalangan birliklarning imkoniyati kengdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕПАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS).

Oldingi o'rinlarda ta'kidlaganimizdek, murojaat birliklariga oid tadqiqot ishlarida ushbu birlikka nisbatan turlicha ta'rif berilganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ayrim tadqiqotlarda undalma, ayrimlarida murojaat birligi nomi bilan talqin qilinadi. Jumladan, uning mazmun-mohiyatini yoritishga qaratilgan tadqiqotlarda: "undalma o'zining leksik-grammatik tabiati bilan undashdan tashqari, bu vazifada kelgan shaxs, predmetlarni xarakterlaydi ham. Ularning ko'pchiligi ekspressiv xarakterda bo'lib, qo'llanishiga ko'ra turli xususiyatga egadir. Shunga ko'ra, badiiy adabiyotda undalmalarga murojaat birliklari deyiladi"[5.: 459]. Yana boshqa manbalarda murojaatga quyidagicha ta'rif beriladi: "Murojaat - bu nutq so'zlanayotgan shaxsni nomlaydigan so'z yoki so'zlar guruhi"[7.: 62]. Bundan tashqari, ko'rib chiqish, taqqoslash, solishtirish, biror narsa so'rash, ishni qayta ko'rish; bironvga qarata aytilgan gap, qilingan da'vat, chaqiriq va shu kabi ma'nolarni bildiruvchi birliklar mansubligi manbalarda e'tirof etiladi[2.: 645].

MUHOKAMA(OБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Biz kuzatgan Xorazm shevalaridagi murojaat birliklari asosida nutqiy etiket birliklarini o'zida mujassam etuvchi "Murojaat va e'tiborni jalb qilish" nutqiy vaziyatiga aloqador turli xil nutqiy etiket namunasi bo'lgan formulalarni shakllantiraverish mumkin. Xorazm shevalaridagi murojaat birliklarining konnotativ ma'nolarini aks ettiradigan murojaat qilinayotgan shaxsning fizik xususiyatini, ruhiy holatini belgilovchi, ahloqiy xususiyatini, intellektual xususiyatini, xatti-harakatini baholovchi birliklarga ajratib ham tasniflash mumkin.

Xorazm shevalarida murojaat birliklari umumadabiy tilnikidan ba'zi farqlarga ega bo'lib, ularning ko'pchiligi og'zaki nutqda, samimiy suhbatlarda, xususan, oilaviy va mahalliy muhitda ishlatiladi. Ular rasmiy va norasmiy doiralarga qarab turlicha farqlanadi. Xorazm shevalaridagi murojaat birliklarini, avvalo, **tanish insonlarga murojaat** va **notanish insonlarga murojaat** kabi guruhlariga ajratib, tanishlik va notanishlik darajasi belgilangani maqsadga muvofiqdir. Kishilarning yaqinlik darajasiga qarab suhbatdan ko'zlangan maqsadning (murojaat birligi orqali) pragmatik funksiyasini anglab olish qiyin bo'lmaydi. Bunda murojaat birligining samimiy ifodalanganligini tekshirish ahamiyatlidir. Tanish kishilarga murojaat guruhiga **oila a'zolari, do'stlari, kasbdoshlari, sinfdosh** va **qo'ni-qo'shni** kabi boshqa birliklarni aytish mumkin. Notanishlik tushunchasi bizning ijtimoiy-maishiy turmushimizda bevosita biz bilan doimiy aloqasi bo'lmagan shaxslarni ifodalaydi. Izlanishlarimiz asosida biz kuzatgan murojaat birliklarining ifodalanishini kishilarning tanishlik darajasiga ko'ra guruhlashtirar ekanmiz, o'z navbatida, ularni **tanish ayollar, tanish erkaklar, tanish bolalar, tanish keksalar (ayol va erkak)** kabi ichki guruhlariga ajratib tasnif qilish lingvopragmatik mohiyatning yuzaga chiqishida asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, notanish kishilar guruhini ham yuqoridagi kabi ichki guruhlanish asosida kengaytiraverish mumkin. Xorazm shevalarida eng ko'p qo'llanuvchi murojaat birliklari kishilarning **ismi (yoki ismni qisqartirish orqali); laqabi (oilaviy laqab yoki shaxsiy laqab); qarindoshlikni ifodalovchi birliklar; kasb, lavozim, unvon, faoliyat nomi; rasmiy doiralarda familiyasi yoki otasining ismi bilan ifodalanuvchi murojaat shakllari** uchraydi. Kishilarning tanishlik darajasiga qarab boshqa **metaforik va baholovchi nomlar** bilan, turli **erkalash birliklari** bilan chaqiriladigan murojaat formalari ham uchraydi. Bundan tashqari, **ijtimoiy tarmoqlarda** insonlar faolligi oshgani sayin tarmoqlar doirasida ham murojaat birliklari shakllangan.

NATIJA LAR (PEЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Lingvopragmatika til birliklarining nutqdagi real qo'llanilishi, gapiruvchining niyati, muloqotdagi munosabatlar va madaniy aloqalar bilan bog'liq jihatlarini o'rganishini inobatga olib Xorazm

shevalaridagi yaqin insonlarga qilinadigan murojaat birliklarini lingvopragmatik tahlil qilishda ushbu birliklarni qoʻllovchi shaxsni va murojaatning kommunikativ vazifasini oʻrganish, yaʼni ular qanday nutqiy akt jarayonlarida, qanday maqsadda va qanday hissiy-ijtimoiy taʼsir bilan qoʻllanilishini tahlil qilishga ahamiyat qaratiladi. Shuning uchun Xorazm shevalaridagi murojaat birliklarini lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilishni izlanishlarimiz natijasida xulosa qilgan quyidagi mezonlar asosida koʻrib chiqishni lozim topdik: **leksik maʼnosi, pragmatik vazifasi, kommunikativ holati, nutqdagi roli** va bu holatni aks ettirish uchun shevadan **misol** keltirish.

Yuqorida sanab oʻtilgan mezonlar asosida bir nechta tahlil namunasini keltiramiz:

a) *bālām (Bolam)* – **leksik maʼno**: “bolam” soʻzining shevaga xos talaffuzi, **pragmatik vazifasi**: mehr-oqibat, iliqlik, gʻamxoʻrlik ifodasi, **kommunikativ (ijtimoiy) holat**: katta yoshdagi shaxs kichiklarga, ota-ona farzandga murojaat qilganda ishlatadi, **nutqdagi roli**: Muloqotda ishonch, yaqinlik va homiylik pozitsiyasini mustahkamlaydi. **Misol**: *Bālām, ūjdā kīm ba(r)?*
b) *ākāsi, apāsi, mamāj, babāj, āyājni, apājā* – **leksik maʼno**: yaqin insonim kabi maʼno beradi, **pragmatik vazifasi**: samimiy mehrni ifodalaydi, **kommunikativ (ijtimoiy) holat**: koʻproq oila aʼzolari (*ākākkāsi, apāppāsi, apājā*), er-xotin (*ākāsi, apāsi, mamāj, babāj*), doʻstlar orasida (*āyājni, apājā*) ishlatiladi, **nutqdagi roli**: Kommunikativ iliqlikni oshiradi, qarindoshlik, mehr-oqibat ramzi sifatida aks etadi. **Misol**: *āyājni, qāni bīlā?, Apājā, jāxšīmīsān?! d) jašullī* – **leksik maʼno**: “yoshulli” – yaqin kishiga itoatkorlik, sadoqat bildirish shakli, **pragmatik vazifasi**: oʻzini past tutish orqali mehr koʻrsatish, **kommunikativ (ijtimoiy) holat**: erkak yoki ayol yaqiniga mehr bilan yuzlanar ekan, oʻzini quyi tutadi, **nutqdagi roli**: hurmat ifodalash, mehr, samimiylikni yuzaga chiqaradi. **Misol**: *jašullī, harmādīñizmī?/harmāñ!(ayol eriga), jašullī bīlādī/jašullīdān sorā* (er ayoliga).

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xorazm shevalaridagi tanish, notanish va kam tanish kishilarga murojaat birliklari lingvopragmatik jihatdan til va madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni ifodalaydi. Ular nutq ishtirokchilari oʻrtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat

va madaniy normalarni amalga oshiradi. Murojaat birliklarining turli shakllari va ularning lingvopragmatik funksiyalari Xorazm mintaqasining oʻziga xos til madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini yoritadi. Shu bois, ushbu murojaatlar nafaqat tilshunoslik, balki antropologiya va madaniyatshunoslik uchun ham katta ahamiyatga ega.

Xorazm shevalarida yaqin insonlarga nisbatan qoʻllaniladigan murojaat birliklari nafaqat leksik birlik, balki madaniy, pragmatik va stilistik koʻrsatkich sifatida katta ahamiyatga ega. Ular orqali insonlar oʻzaro munosabatlarini nafaqat izhor etadilar, balki tilning madaniy funksiyasini amalga oshiradilar. Ayniqsa, kinoyaviy va metaforik murojaat birliklari tilning ijodiy imkoniyatlarini namoyon qiladi. Ular muloqotga yuqori darajadagi emotsional rang-baranglik baxsh etadi.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES/ ADABIYOTLAR ROʻYXATI):

1. D.M.Jamoladdinova “Terminlarning murojaat birliklari sifatidagi lingvomadaniy xususiyatlari”. Maqola. “Ilm-fan muammolari magistrantlar talqinida” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi.
2. Э.Бегматов, А.Мадвалиев ва бошқалар. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.
3. Х.К.Турдиева. Нуткий этикет бирликларининг лингвопрагматик тадқиқи диссертация. – Тошкент. 2020
4. N.Ahmedova “Oʻzbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi”. Dissertatsiya. – Toshkent. 2008
5. N.A.Ulugmuradova. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida murojaat undalmalarining lingvopragmatik xususiyatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor. 2021.
6. M.I.Qurbonova. “Oʻzbek tilida murojaat vositalarini ifodalovchi birliklar”. Dissertatsiya. – Termiz. 2023.
7. О.Анчимиук Речевой этикет в произведениях русской литературы XIX века. – Б.: 2020.
8. Z.Akbarova “Oʻzbek tilida murojaat shakllari va ularning lisoniy tadqiqi”. Dissertatsiya. – Toshkent. 2007